

Dorota Jaworska-Matys*

BIOGRAFIE POLAKÓW NA LITWIE – POCZUCIE TOŻSAMOŚCI NARODOWEJ W NARRACJACH UCZNIÓW, RODZICÓW I NAUCZYCIELI POLSKICH SZKÓŁ

Abstrakt. Opis funkcjonowania społeczności polskich szkół na Litwie w świetle narracji jej członków ukazuje złożony obraz lokalnych strategii i technik konstruowania tożsamości narodowej na litewskim pograniczu kulturowym. Analiza materiału badawczego skoncentrowana jest na odтворzeniu różnorodności dyskursu tożsamości narodowej oraz na opisie zjawisk jej nabywania, prezentowania i argumentowania. Opisane wzory identyfikacji: „Polskość to jest dla mnie wszystko”, „Polskość to polska kultura”, „Polskość to wolność wyboru”, „Polskość – nie wiem ...”, pokazują jej przemiany na przestrzeni kilku dziesięcioleci, pod wpływem bezpośrednich wydarzeń społecznych i politycznych oraz szerszych procesów kulturowych. Społeczne funkcje narracji polskości na Litwie związane są z przekazem skierowanym do różnych odbiorców: członków własnej społeczności, litewskiej większości oraz państwa polskiego. Dotyczą uznania odrębnego autochtonicznego kształtu polskości na Litwie oraz troski o jej przetrwanie.

Słowa kluczowe: poczucie tożsamości narodowej, kształty polskości, społeczna funkcja narracji.

1. Wstęp

„To, co dla innych jest narodowością, dla Żydów i Irlandczyków jest psychozą” – napisał irlandzki dramaturg Brendan Behan. „Do Żydów i Irlandczyków łatwo można dorzucić jeszcze dwa narody: Polaków i Litwinów” – dodaje Tomas Venclova (1995: 143), powiększając listę narodów pielęgnujących w sobie syndrom ofiary i przeświadczonych o wyjątkowości własnych cierpień. Istnieją zapewne wspólnoty o tożsamości na tyle stabilnej, że pytań tożsamościowych sobie nie stawiają lub zadają je rzadko. Polska należy do wspólnot, które przez rozmaite historyczne okoliczności zewnętrzne były zmuszane do stałego weryfikowania swojej tożsamości, podważania jej i potwierdzania (Szpociński 2006: 34).

* Dorota Jaworska-Matys – Zakład Pedagogiki Społecznej, Instytut Pedagogiki, Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Gdański, 80-952 Gdańsk, ul. Bazyńskiego 4.

Poszukiwanie odpowiedzi na pytania o polskość wydaje się charakterystyczną cechą polskiej tożsamości. Czy istnieje zbiór cech, który decyduje o polskości lub z polskości wyklucza – na to pytanie udzielano w polskiej historii różnych odpowiedzi (Bardach 1988; Dyczewski 1995; Niewiara 2009).

W paradygmacie kulturowym pytanie o wartości rdzenne dla polskiej kultury postawił Leon Dyczewski. Poprzez analizę opracowań na ten temat wyodrębnił wartości, które następnie poddał pod ocenę sędziów kompetentnych, tworząc listę wartości typowych dla polskiej kultury: rodzinność; wspólnotowość; wrażliwość na wartości transcendentne, religijność; uczuciowość, romantyzm; wewnętrzna wolność, honor, indywidualizm; gościnność; poczucie służby; patriotyzm; otwartość, tolerancja; demokracja, krytycyzm wobec władzy. Tak wyodrębnione wartości określają stany psychospołeczne jednostek i całej wspólnoty (Dyczewski 1995).

Kryteria polskości i jej przemiany na obczyźnie były przedmiotem badań Pawła Boskiego (1992: 71–196) nad polskimi emigrantami w Kanadzie. Badanie procesów akulturacji oraz dynamiki procesów tożsamościowych w postaci zmian kryterialnych i korelacyjnych atrybutów doprowadziło go do wniosku, że utrzymywanie kontaktu z polską rzeczywistością symboliczną jest korzystne dla przystosowania emigranta, zaś trwanie przy atrybutach korelacyjnych („naszych specyficznych wartościach”) zaburza to przystosowanie. Istota integracji tożsamościowej człowieka żyjącego w świecie dwóch kultur, zdaniem Boskiego, polegałaby na syntezie swobodnego poruszania się w warstwie symbolicznej obu kultur oraz autonomizującej nadbudowy w sferze wartości.

Krzysztof Kosela badał szczególnie miejsce religii i patriotyzmu w polskiej identyfikacji narodowej. Badania te potwierdzają, że spośród różnych utożsamień społecznych identyfikacja narodowa ma w Polsce najwyższą doniosłość i jest powiązana z identyfikacją państwową i wyznaniową. Splątana polsko-katolicka tożsamość wykazuje dużą trwałość i zdaje się nie ulegać powszechnej tendencji sekularyzacji. Nawet w sytuacji, gdy nie ma już narodowego ucisku, pozostaje silny związek wiary z nacjonalizmem (Kosela 2003).

Polacy o Polsce, czyli duma narodowa Polaków w perspektywie porównań międzynarodowych, jest przedmiotem analizy Zbigniewa Bokszańskiego, dokonanej na podstawie raportu z międzynarodowych badań przeprowadzonych w 23 krajach. Wskaźnikami dumy narodowej były dwie względnie niezależne grupy czynników: ocena osiągnięć kraju w różnych dziedzinach (ważnych dla poziomu życia obywateli i statusu cywilizacyjnego kraju) i manifestowana siła więzi z narodem i lojalności wobec kraju. Polacy znaleźli się w grupie krajów o niskiej pozycji zarówno w skali ogólnej dumy narodowej, jaki i w skali szczegółowych osiągnięć. Przy dużym samokrytycyzmie i niższym niż w wielu krajach poziomie satysfakcji z faktu bycia obywatelem swego kraju, Polacy wykazali się tradycyjnie wysoką lojalnością wobec ojczyzny (Bokszański 2003: 136–167).

Postawy Polaków wobec siebie i innych na przestrzeni lat 90. badała Ewa Nowicka. W ciągu 10 lat nie stwierdziła zmian w kształcie polskiej tożsamości, jej treściowej zawartości ani sile. Polskość nadal w większym stopniu rozumiana jest jako polskość etniczna niż obywatelsko-państwowa. Jednocześnie zaobserwowano wyraźny wzrost otwartości społeczeństwa polskiego, jego akceptacji dla przedstawicieli innych narodów, zarówno tych, mieszkających z dala od Polski, jak i tych, którzy do Polski przyjeżdżają, a nawet zamierzają się tu osiedlić na stałe. Znaczyłyoby to, że poczucie związku z własnym narodem nie musi się łączyć z postawą ksenofobiczną, a nawet odwrotnie, poczucie bezpieczeństwa i własnej wartości zwiększa gotowość do akceptacji innych (Nowicka, Łodziński 1998).

Na tym tle pytanie o narodową tożsamość Polaków żyjących na Litwie związane jest z jeszcze większym zróżnicowaniem czynników wpływających na jej obecny kształt. Problematyczność polskiej identyfikacji na Litwie związana jest ze skomplikowaną historią społeczno-polityczną tych terenów. Polacy na Litwie są ludnością autochtoniczną i żyją w mniejszych i większych skupiskach na terenie Wileńszczyzny. Doświadczenie wielokrotnych zmian przynależności państwowej Wileńszczyzny, zmienne koleje polsko-litewskich wzajemnych relacji dominacji i podporządkowania, odmienna interpretacja kilku wieków wspólnej historii, wyznaczają konteksty relacji polsko-litewskich. Dodatkowo, odrębny kształt tożsamości mieszkańców Wielkiego Księstwa Litewskiego w czasach I Rzeczypospolitej oraz w XIX w., a także specyfika języka polskiego tego obszaru, stanowią historyczne uwarunkowania współczesnych procesów kształtowania tożsamości. Obecnie życie na terenie Republiki Litewskiej uzależnia status polskiej społeczności od polityki mniejszościowej państwa litewskiego (Nowicka 2000; Szerląg 2005). Także procesy cywilizacyjne sprawiają, że tożsamość w mniejszym niż kiedyś stopniu jest efektem dziedziczenia, lecz jako koncepcja siebie jest konstruowana przez jednostkę, co powoduje, że każdy dokonuje wyboru identyfikacji z wybranym wzorem tradycji i kultury (Bauman 1994).

Narracje polskości członków społeczności polskich szkół na Litwie ukazują system, w którym zachodzi proces międzygeneracyjnej transmisji tożsamości narodowej. Hermeneutyczno-fenomenologiczne podejście do badanych zjawisk skierowane było na opis lokalnych praktyk przekazu i konstruowania tożsamości. Zastosowanie metody biograficznej pozwoliło na wyodrębnienie wymiarów interpretacyjnych, które, jak się wydaje, odzwierciedlają złożoność procesów kreowania tożsamości wśród członków badanej społeczności.

Badanie tożsamości zbiorowej wymaga rozstrzygnięcia zagadnienia, kto jest tej tożsamości nosicielem lub agentem (Bokszański 2003: 113). Wobec złożonej genealogii tożsamości społecznej dokonałam wyboru kluczowych miejsc socjalizacji pierwotnej i wtórnej – rodziny i szkoły. W efekcie badanie dotyczy środowiska polskich szkół na Litwie – systemu, który tworzą uczniowie, nauczyciele i rodzice (Mendel 2001: 50–52). Badanie zostało zrealizowane w kilku etapach, w toku kontaktów z uczestnikami społeczności polskich szkół na Litwie, w latach

2004–2007. Osoby badane pochodzą zarówno z kilku renomowanych wileńskich szkół średnich, jak również z małych wsi i miasteczek z terenu całej Wileńszczyzny, od Świecian na północy, po Ejszyszki na południu.

W badaniu posłużono się metodą wywiadu narracyjnego w ujęciu Fritza Schützego (Czyżewski i in. 1996: 35–44) jako narzędziem zbierania materiału oraz opartym o spójne założenia teoretyczne sposobem jego analizy. Podejście narracyjne pozwoliło na odtworzenie indywidualnych struktur procesowych, związanych z życiem Polaków na Litwie. Próba uogólnienia w postaci opisu szerszych procesów społecznych oparta została na poglądzie badacza biograficznego Petera Alheita (2006: 59), że „badania biograficzne nie tylko pozwalają nam lepiej zrozumieć nas samych i nasze życiowe światy, ale również dają wgląd w historię, społeczeństwo i kulturę”. Dla dopełnienia obrazu przedstawię analizę sposobu prezentacji biografii przez członków badanej grupy według kategorii wyróżnionych przez Gabrielle Rosenthal (Każmierska 1996: 86). W toku swoich badań biograficznych nad doświadczeniem wojennym zaproponowała ona następujące kategorie, opisujące istotne cechy biograficznych narracji członków danego narodu lub generacji: biograficzna potrzeba narracji, narracyjność doświadczeń oraz społeczna funkcja narracji.

2. Kształty polskości

Tożsamość narodowa w odniesieniu do Polaków żyjących w diasporze na terenie Litwy określana jest jako *polskość*. Wśród Polaków na Litwie zauważalna jest gradacja polskości (Nowicka 2000: 91–92): od tzw. wielkich Polaków o jednoznacznej świadomości narodowej, akcentujących swoją przynależność, poprzez Polaków „mniejszych”, którzy choć świadomi swojej polskości, nie stawiają jej w centrum zainteresowania. Kategorię „najsłabszych” Polaków stanowią ci, którzy nie mają jasności w kwestii tożsamości narodowej i nie dążą do jej ustalenia. Wybór polskiej szkoły jest wyraźną deklaracją tożsamościową, sytuującą osoby badane po stronie „wielkich Polaków”. Jednak również wśród nich istnieje różnorodność w zakresie opisu i sposobów realizacji własnej tożsamości.

Analiza materiału badawczego doprowadziła do wyodrębnienia kategorii wspólnych różnym grupom narracji, układających się w różne wzory, spójne wewnętrznie i różniące się od siebie pod kątem dominujących struktur procesowych oraz werbalnych komentarzy teoretycznych i argumentacyjnych. Zebrane narracje układają się w cztery wzory polskości, uwarunkowane w największym stopniu doświadczeniem pokoleniowym. Nie są to kategorie rozłączne, raczej nakładają się na siebie i pulsują we wzajemnym przenikaniu, mają charakter dynamiczny i zależny od kontekstów sytuacyjnych. Łatwo można sobie wyobrazić sytuacje, w których rozbieżności zeszyłyby na dalszy plan i najważniejsze stałyby się cechy

wspólne. Nazwy poszczególnych kategorii wspólnych stanowią cytaty z wypowiedzi osób badanych, które okazały się ilustracyjne dla wyodrębnionych wzorów identyfikacji:

- Polskość to jest dla mnie wszystko;
- Polskość to polska kultura;
- Polskość to wolność wyboru
- Polskość – nie wiem ...

W dalszym ciągu zaprezentuję opis wyróżnionych wzorów polskości, ilustrowany cytatami z wypowiedzi badanych osób¹.

2.1. Polskość to jest dla mnie wszystko

Pierwszy typ dotyczy narracji, w których narodowa tożsamość jest centralnym aspektem tożsamości osoby. Struktury procesowe, charakterystyczne dla tego typu, koncentrują się na świadomości, afirmacji, poszukiwaniu i potwierdzaniu przynależności (Parfieniuk 2006: 118). Oto fragmenty relacji biograficznych, w których narodowa identyfikacja jest centralnym aspektem tożsamości:

Polskość:

(...) to jest wszystko. To jest wycucie, kim ty jesteś, kim są twoi rodzice, a po drugie wszystkie te tradycje zachować, jakoś je celebrować, umieć przekazać, przechować i język tak samo, bez języka już nie jest się narodem (N 13).

(...) to moje całe życie. W polskiej szkole uczyłam się, w polskiej rodzinie jestem, w polskim zespole tańczyłam, w polskiej szkole pracuję. (...) I mówiąc szczerze, tak jakbym w polskiej republice mieszkała nie w litewskiej, bo tylko w sklepie czy w urzędzie państwowym jakieś sprawy załatwiam w języku urzędowym, a resztę wszystko w języku polskim. Tak, że mi jest trudno powiedzieć, jak ja mam czuć się będąc Polką w Litwie. Ja mam kontakty i przyjaciół tylko Polaków (N 4).

(...) to jestem ja sama. Dla mnie jest to wszystkim, to jest mój dom, to jest rodzina, to jest moja praca, wszystko co my robimy. To jest życie moje. Ja nie widzę siebie gdzieś tam na zachodzie – owszem mogę pojechać, ale ja zawsze wrócę tutaj, bo jestem Polką. My też mogliśmy tam wyjechać do Polski do krewnych, zapraszali nas, ale nie było takich myśli, że możemy wyjechać stąd. To są i te dwie grządki po ojcowiznie, co zostały, i te ziemie po babci, i te nasze cmentarze, nasze mogiły, to jest nasza polskość (N 15).

(...) to moje życie. Ja nie chcę być Litwiną, Białorusinką ani Rosjanką, chociaż na Białorusi przeżyłam 25 lat. Ale to jest moje życie. To jest życie moich dziadów, rodziców, pradziadów – wszyscy byli Polakami i tak będzie z moimi dziećmi (R 6).

Polskość to nasze korzenie, mowa ojczysta, wiara – to jest polskość (R 10).

Podkreślana jest zwłaszcza grupotwórcza rola polskości, która pozwoliła przetrwać okres zaborów, okupacji i okres powojenny. Przetrvanie polskości jest historyczną wartością i wyzwaniem dla przyszłych pokoleń:

¹ W badaniu wzięło udział 17 uczniów, 17 rodziców i 15 nauczycieli, razem 49 osób. Oznaczenia cytatów: N – nauczyciel, R – rodzic, U – uczeń.

Ja uważam, że to jest potrzebne, żeby przetrwać i zachować tą polskość tu, bo jeżeli my nie zachowamy tego, to już koniec. Praktycznie jeszcze dwa pokolenia i to może zaniknąć, nasza tu polskość. Musimy tu przetrwać jakoś (N 13).

Od dziada, pradziada jest podtrzymywana polskość w rodzinie i takich rodzin nie da się niczym zlikwidować, na przykład litwinizacją tą całą. Nie da się. Najwyżej te rodziny o słabym korzeniu (R 2).

Patriotyzm stanowi rdzenną wartość polskiej kultury, wyraża się w lojalności, gotowości ponoszenia ofiar i wierności, a bycie Polakiem łączy się z poczuciem dumy:

Od dzieciństwa byłem Polakiem i tego zmienić nie można. Na kresach są najwięksi patrioci, bo stale się nie poddają i to podkreślają. Tutaj walczą o polskość i nie chcą być kimś innym. My tu jesteśmy dumni, że jesteśmy Polacy (R 1).

Większość osób badanych podkreśla silny związek z religią i Kościołem katolickim:

Wiara u nas rozpoczęła się od małych lat. Żegnanie się przy jedzeniu, odmawianie pacierza wieczorem i z rana. Taka była zasada normalnego człowieka katolickiego. To już było od małego dzieciństwa (R 2).

Wiara to też element tradycji, bo tak czynili nasi dziadkowie, tak uczyli naszych rodziców. Mój tatuś śp. też mówił, że nie do pomyslenia było nie pójść w niedzielę na mszę, to była norma, tego uczyli i dzieci jeszcze prowadzili, normalnie chciał, nie chciał i tak zostało (R 9).

Historyczne korzenie takiego wzoru polskości sięgają rozbiorów, kiedy walka o przetrwanie i wolność toczyła się na podłożu wspólnego języka oraz na płaszczyźnie religii, kiedy poczucie związku z katolicyzmem symbolizowało wolność i odrębność w sferze języka i kultury, wobec odmiennych religijnie państw zaborczych. W tej sytuacji naród polski czerpał poczucie swej tożsamości stąd, że był (etnicznie) polski i katolicki.

Wyraźny jest lokalny charakter tożsamości, przywiązanie do korzeni, specyfiki regionalnej tradycji i języka. W wypowiedziach podkreślany jest fakt, że Polacy żyjący na Litwie są ludnością autochtoniczną, oraz akcentowanie poczucia „bycia u siebie”:

U nas w rodzinie jest coś takiego, że jesteśmy Polakami i musimy dbać o swoje tradycje, swoje korzenie, o swoich pradziadków, dziadków, babcie. Szanujemy Litwę, która jest ojczyzną naszą, ale język i tradycje są polskie (U 2).

Na Wileńszczyźnie zamieszkuje około 300 tysięcy Polaków. My jesteśmy tutaj jak u siebie w domu, dlatego, że tutaj byliśmy, jesteśmy i będziemy – mam nadzieję. Myśmy nie przyjechali do obcego kraju, tylko tutaj są korzenie i ja się czuję dobrze (R 10).

Rodzina jest ostoją polskości, od niej głównie zależy przekaz poczucia tożsamości narodowej. Zwłaszcza matkom przypisuje się szczególną rolę w przekazie

języka i tradycji. Wartością jest utrzymanie czystości rodziny, małżeństwa mieszane grożą osłabieniem polskości:

Wszyscy w rodzinie są Polakami, nie ma przybranych Litwinów, nie ma nikogo, więc to jest od dawien dawna, nie wiem nawet jak to wytłumaczyć inaczej (R 15).

Ja mogę się poszczycić: u mnie rodzina czysto polska. Wśród dalekich krewnych też. Ale ogromna liczba jest mieszanych małżeństw, a jeśli np. matka jest Polką a ojciec Litwinem, to już dziecko w litewskiej szkole jest, już w rodzinie po litewsku się mówi, dominacja litewskości istnieje. Polacy za bardzo miękko się poddają (N 11).

W spostrzeganiu świata zewnętrznego dominuje widzenie innych przez pryzmat ich stosunku do Polaków, budowanie własnej tożsamości na poczuciu odrębności, gdzie separacja jest strategią życia w wielokulturowym środowisku:

Ja do lat może dwudziestu praktycznie nie odczuwałem, że jestem na Litwie, my dalej byliśmy w Polsce. W okolicy nie było Litwinów wcale, wszystko polskie wsie w szkole było po polsku. Wprowadzono język litewski w czwartej klasie, my tego języka nie słyszeliśmy, bo z lekcji uciekailiśmy (N 11).

Separacja umożliwia zachowanie integralnego kształtu własnej tożsamości, jednak w obliczu gwałtownych zmian zewnętrznych wymaga koncentracji ogromnej energii, żeby tę izolację podtrzymywać. Postawa ta prowadzi często do zamknięcia, idealizacji polskości i poczucia niespełnienia, które wyraża się w marzeniach o powrocie do przeszłości oraz cofnięciu zmian, które przyniósł czas.

Polska szkoła jest gwarantem przetrwania polskości i punktem oporu przed asymilacją. Celem jej istnienia jest przede wszystkim podtrzymywanie narodowej tożsamości wśród Polaków:

Teraz trwa wielka walka i wielki wyścig o polskie dziecko. (...) Już jeżeli dziecko trafiło z polskiej rodziny do litewskiej klasy, niestety z niego będzie Litwin (N 11).

Narracje te prezentują tożsamość integralną, opartą na silnej identyfikacji zarówno z kryterialnymi, jak i korelatywnymi aspektami polskości. Zawierają deklaracje przywiązania do treści, ocen i symboli kulturowych związanych z polskością, a także do tradycyjnych polskich wartości:

Dla mnie polskość to wielka magia, wielka tajemnica, coś takiego bardzo wielkiego, to jest piękne. Te wszystkie utwory w literaturze pięknej są niesamowite, przeżywa się emocje (N 7).

Ten wzór tożsamości jest najbardziej obecny wśród osób starszego pokolenia.

2.2. Polskość to polska kultura

Drugi typ dotyczy narracji, w których najistotniejszym wyznacznikiem tożsamości jest identyfikacja z polską kulturą, zwłaszcza w obszarze kultury symbolicznej (Sobecki 2007). Najczęściej występujące struktury procesowe dotyczą poszukiwania przynależności oraz pogłębiania znajomości kultury i związków z tradycją:

To jest kultura polska, to są Polacy, to jest państwo polskie, to jest polskość. Natomiast co znaczy być Polakiem, to świadoma przynależność do tej kultury, to mówienie w języku polskim, to kulturowanie tradycji, to trwanie w tej polskości. To znaczy być Polakiem (N 7).

Polskość to tradycja. My możemy tej tradycji na dzień dzisiejszy nie używać, ale musimy poznać. Muszę wiedzieć, że one są (N 10).

Te tradycje różne nasze, uczę tego wszystkim dzieci. Chociaż tata był Rosjaninem, ale u nas wszystko w domu było po polsku. Zawsze święta były po polsku – Boże Narodzenie, Wielkanoc. Mama trzymała te tradycje, teraz ja tak samo trzymam (R 7).

W narracjach występują liczne odwołania zarówno do kultury lokalnej, jak i do ogólnopolskiego kanonu kultury:

Otrzymałam polskość w postaci opowiadań, bajek i pieśni ludowych (N 10).

Dla mnie polskość to jest przede wszystkim myślenie w języku polskim, mówienie w języku polskim, to zachowanie tego dziedzictwa kulturowego – czytać książki, poznawać historię Polski, to fascynacja polsnością. Mnie bardzo podobają się polskie filmy Zanussiego, Wajdy. Jak oglądasz te filmy to jest taki patriotyzm, to jest nasze, to jest piękne i my powinniśmy być dumni z tego osiągnięcia (N 1).

Wśród odniesień do polskiego uniwersum symbolicznego szczególnie obecny jest okres romantyzmu w jego literackim wydaniu. Silna identyfikacja z romantycznym etosem, jako paradygmatem polskości na czas utraty niepodległości (Janion 2000: 22), nadal obowiązuje, ze względu na społeczno-polityczną sytuację polskiej mniejszości na Litwie:

To jest Moniuszko, czy sama literatura, Mickiewicz, Słowacki – szczególnie u nas gdzie jest kolebka romantyzmu, gdzie możemy do celi Konrada pójść i słuchać „Dziadów” Mickiewicza z III części, wypowiedź Sobolewskiego: „Jeżeli ja zapomnę o nich, Ty Boże na niebie zapomnij o mnie” (N 3).

Wszystkie osoby podkreślają ogromne znaczenie języka polskiego, który jest jedną z podstawowych wartości identyfikacji członków narodu oraz czynnikiem odróżniającym go od innych (Turowski 1996: 94–95). Język jest nie tylko środkiem komunikacji, lecz narzędziem tworzenia i przekazu kultury. Obecna jest pamięć podejmowanych w historii działań zmierzających do wyparcia języka polskiego i zastąpienia go językiem narzuconym, które miały umożliwić

internalizację innej kultury i wyparcie tożsamości narodowej. Podobnie interpretowane są aktualne działania władz litewskich, ograniczające funkcjonowanie języka polskiego w sferze publicznej. Troska o język, o prawidłową polszczyznę, jest tradycyjnie jednym z najważniejszych celów pracy nauczycieli:

Uznawanie swojej tożsamości to jest uznanie przede wszystkim, że język polski to jest mój język ojczysty (N 1).

To jest wycucie kim ty jesteś, kim są twoi rodzice, żeby wszystkie te tradycje zachować, jakoś je celebrować, umieć przekazać, przechować i język tak samo. Bez języka już nie jest się narodem (N 13).

Po pierwsze, jeżeli mówimy o polskości, to jest zadbanie o język ojczysty (N 10).

Ja jak słyszę mowę polską, jak słyszę tych znanych, wybitnych ludzi to mnie duma jakaś taka ogarnia, że ja należę też do tych ludzi (R 8).

W stosunku do Innych narracje te prezentują wyjście poza horyzont etnocentryzmu, akceptację odmienności i afirmację wielokulturowości jako bogactwa regionu. Kultura własna, w nieustannym zetknięciu z kulturami narodów wspólnie zamieszkujących te tereny, jawi się jako przestrzeń partykularnych roszczeń do miejsc, budowania lokalnych znaczeń i strategii ich uzasadniania. Skutkuje to świadomością znaczenia różnych kultur, które pełnią te same funkcje wobec swoich członków.

Polska szkoła traktowana jest jako centrum polskiej kultury na Litwie. Oprócz funkcji edukacyjnych pełni rolę ośrodka kultury, kierującego swoje działania w stronę rodziców i innych członków społeczności.

Ten typ narracji jest najbardziej rozpowszechniony, reprezentowany we wszystkich pokoleniach.

2.3. Polskość to wolność wyboru

Trzeci typ dotyczy narracji osób, które przez złożone pochodzenie, mieszane małżeństwo, migracje lub inne życiowe okoliczności doświadczyły nie tylko złożoności tożsamościowej, ale też znalazły się w sytuacji realnego wyboru, który często pociągał określone konsekwencje, np. w zakresie statusu: wpis narodowości w paszporcie, wybór szkoły czy środowiska pracy. Charakterystyczną cechą tych narracji jest wyostrzona świadomość złożoności własnej przynależności. Są to narracje osób o złożonych, często wielokulturowych identyfikacjach, wśród których polskość jest świadomym wyborem. Dokonany wybór generuje działania skierowane na afirmację wybranych przynależności:

Jestem pokoleniem polonii, Polakiem z wyboru, nie z urodzenia. (...) przy pobieraniu paszportu mogłem wybrać, albo narodowość matki albo narodowość ojca. Ojciec był Rosjaninem, mama Polką, czułem się Polakiem (N 5).

Polskość – to, co bliższe jest dla mnie kulturowo. Kultura polska. My jesteśmy większymi patriotami Polski, niż Polacy ci, którzy tam mieszkają, bo oni urodzili się w państwie polskim i nie muszą wybierać. A my możemy wybierać (N 5).

Polska tożsamość – to jest taki duży wór, do którego zbiera się i później ten wór już jest przepełniony i może teraz z tego wora brać i wypełniać – takie jest moje pojęcie polskości (N 10).

W narracjach tych znajdują się odniesienia do koncepcji państwa obywatelskiego, zakładającej budowanie wspólnoty na dobrowolnej przynależności, z której wynikają prawa i obowiązki. Deklarowanie lojalności wobec państwa zamieszkania połączone jest z potrzebą uznania odrębności etnicznej i kulturowej oraz respektowania praw mniejszości. Patriotyzm rozumiany jest jako troska o miejsce polskiej społeczności na Litwie, w wymiarze kulturowym, ekonomicznym i politycznym. W prezentowanej koncepcji siebie narodowa tożsamość nie stoi w konflikcie z poczuciem obywatelstwa. Wybór własnej identyfikacji etnicznej i kulturowej jest realizacją prawa przysługującego każdemu członkowi narodu, rozumianego jako wspólnota obywateli. Płaszczyzną rozstrzygnięcia konfliktów jest demokratyczna gra sił. Patriotyzm, jako postawa obywatelska, wiąże się z realizacją praw i obowiązków oraz pracą na rzecz społeczności:

Musimy zadbać o społeczność, która mieszka dookoła nas. Trzeba dotrzeć do umysłu do serca, aby człowiek zechciał przyznać się do swojej polskości. On w ogóle przyzna się do polskości czy do innej grupy, jeżeli będzie miał odpowiednie wykształcenie (N 10).

Pracuję ile można, żeby podtrzymać polskość. Podtrzymywaniem polskości jest to, że trzeba dbać o to, żeby widzieć ludzi w każdym człowieku i dbać o człowieka. Ja jestem wychowany w takim stylu, narodowość dla mnie nie gra roli (N 5).

Nie lubię słowa patriotyzm, bo patriotyzm wiąże się z dużymi momentami. Odpowiedni patriotyzm to jest ta miłość do tej samej polskości, nawet do tej grupy językowej do której należysz i sądzę, że każdy musi zadbać o tą polskość wspólną siłą. Nie ty rób, ale ja zrobię. I może ktoś wzorując się na mnie też coś zrobi (N 10).

Z tak rozumianych zależności pomiędzy obywatelstwem i tożsamością narodową wynika wizja polskiej szkoły. Ma być ona zarazem miejscem afirmacji polskiej tożsamości, rozwoju indywidualnego i przygotowania do życia w demokratycznym porządku państwa litewskiego i Europy. Polska szkoła jest szansą zarówno na kształtowanie tożsamości narodowej, jak i na przygotowanie do życia w złożonej wielokulturowej rzeczywistości:

Polska szkoła jest konkurencyjna, bez dwóch zdań, na dzień dzisiejszy daje dużo więcej możliwości niż szkoła litewska. Pomijając języki, których się uczy, to jest możliwość wyjechania na studia, to jest możliwość robienia tych pierwszych kroków w stronę Europy, Polska jest tak trochę na zachód. Jakość szkoły to jest problem myślenia przede wszystkim (N 15).

„Polskość jako wolność wyboru” oznacza umiejscowienie w obrębie narodu obywatelskiego, z którego wynikają prawa i zobowiązania wobec wspólnoty, zaś każdemu przysługuje taka sama ochrona i taki sam szacunek dla swojej

integralności jako niepowtarzalnej jednostki, jako członka pewnej grupy etnicznej i kulturowej i jako obywatela” (Habermas 1993: 12).

W tej grupie znajdują się narracje pokolenia osób 40–50-letnich, które we własnym życiu przeżyły proces transformacji ustrojowej i państwowej, oraz narracje młodości.

2.4. Polskość – nie wiem ...

Poszukiwanie tożsamości typowe dla okresu dorastania związane jest z dominującym pytaniem „kim jestem?” (czwarty typ narracji):

Polskość – w takie coś nie wnikałem. Na pewno nic takiego nadzwyczajnego. Nigdy nie afiszowałem się, że jestem Polakiem. Jednak zawsze coś odczuwali, że nie Litwin (U 10).

Ta polskość to jest dla mnie jakaś abstrakcja w tej chwili (...) W pewnym sensie ja nie wiem, kim ja jestem. Jak mamy Unię Europejską to czuję się Europejczykiem.

Czasami było jakieś takie niezdecydowanie, kim jestem, jeżeli chodzi o tą tożsamość narodową. Teraz o polskości trudno mówić, bo nie ma okupacji ani zaborów żadnych, możesz swobodnie pojechać do Polski. Może to jest negatywne, że polskość zanika (U 1).

U nas w szkole wszyscy byli Polacy, mówiono nam jesteście Polacy, musicie mówić po polsku, prawidłowo mówić po polsku, a ja myślałam, że mnie to nie obowiązuje, bo ja nie jestem Polka. Do końca życia nie będę zdecydowana, że jestem Polka i chyba Ukrainka też nie, ni jedno ni drugie (U 16).

Przytoczone wypowiedzi mogą być oznaką doświadczanego kryzysu tożsamości (Erikson 2004: 86). Proces integracji tożsamości w wieku dorastania polega na połączeniu wcześniejszych identyfikacji i własnych możliwości z nowymi proponowanymi przez społeczeństwo perspektywami. Analiza przesłanek wyborów pomiędzy różnymi identyfikacjami w narracjach uczniowskich pokazuje, że odnoszą się one bardziej do wartości utylitarnych i sytuacyjnych (nauka i praca w określonym środowisku, plany wyjazdowe) niż do wartości rdzennych związanych z polską identyfikacją:

Przede wszystkim liczy się znajomość innego języka, przecież graniczymy z Polską i jednak te wszystkie targi handlowe, to my znamy język. Można wyjechać uczyć się do Polski, to też bardzo dużo znaczy, można przecież tam pozostać. Wiedza, poznanie, jest się bogatszym intelektualnie i moralnie też (U 10).

Przy wysokiej refleksyjności, wyrażającej się świadomością wyboru, młodzi narratorzy cenią sobie wartość złożonej identyfikacji, zapewniającej elastyczność oraz kompetencje językowe i kulturowe dające przewagę w świecie konkurencji:

Polskość to część mnie. To część mojego życia, to świat mojej osobowości, mentalności, coś czego nie można sobie zlekceważyć. Gdybym chodziła do szkoły litewskiej i nie znała polskiego, to bym nie była tak rozwinięta intelektualnie, to jednak jest bardzo ważna część mojego życia (U 7).

My jesteśmy poliglotami, poznajemy język litewski, polski, rosyjski i jeszcze obce: angielski, niemiecki. To bardzo pomaga, dzieci będą umieć więcej języków, będą znać więcej kultur i to jest ważne, jeśli chcesz zdobyć jakąś pracę w firmie międzynarodowej, każda firma utrzymuje jakieś stosunki z Polską (U 11).

Szkolny przekaz polskości kojarzony jest głównie z kanonem kultury ogólnonarodowej oraz z polską kulturą współczesną. Polska szkoła oceniana jest jako dobre środowisko do rozwoju indywidualnego, dające przygotowanie do życia w kulturze litewskiej i w zróżnicowanym kulturowo świecie:

Bardzo dobrze, że ukończyłem polską szkołę. Język polski jakoś tam dodatkowy, tak samo był nauczany i litewski, żadnych problemów z litewskim nie było, bo to są egzaminy szkolne i państwowe. To wszystko na litewskim języku zdaje się, i nikt nie ma z tym problemu żadnego (U 10).

Młodzi ludzie definiują siebie w kategoriach indywidualnych cech i kompetencji, gdzie identyfikacja z polskością jest traktowana jako element indywidualnego kapitału (np. jako znajomość kolejnego języka i kultury).

Młodzież wykazuje świadomość przynależności i jej afirmację, bez wyraźnych oznak zaabsorbowania tą tematyką. Wypowiedzi typu „Polskość – nie wiem...” oznaczają nie tyle, że „nie mogę się zdecydować”, „nie wiem, co wybrać”, lecz raczej „nie wiem, czy to dla mnie ważne”. Konstatacje braku pewności co do swojej przynależności i płynności kategorii identyfikacyjnych świadczą o hybrydyzacji tożsamości przy znaczącym spadku istotności tożsamości narodowej w ogólnej identyfikacji przedstawicieli młodego pokolenia. Tym bardziej że młode osoby wyraźnie odczytują kierunki oddziaływań zarówno rodziny, jak i szkoły, lecz oceniają przekazany im etos polskości jako nieprzystający do współczesnych czasów. Ilustracją opisanych tendencji niech będzie wypowiedź 20-letniej studentki slawistyki na Uniwersytecie Wileńskim:

Ja całkowicie nie mam tej ojczyzny. W następnym roku być może wyjadę do Serbii i nie wiem, czy jeszcze kiedyś wrócę tu na Litwę. Jeżeli będę zmuszona to wrócę, jeżeli nie – będę szukać sposobów, żeby wyjechać do dowolnego kraju – nie wiem. Po prostu ja teraz jestem wolnym ptakiem, nie mam tej ojczyzny, nie mam narodowości określonej, jestem wolna (U 16).

Narracje uczniów i absolwentów tylko w części odnoszą się do tradycyjnych wzorców polskości. W zakresie struktur procesowych, w porównaniu z narracjami wcześniejszych pokoleń, widać przesunięcie ku indywidualizmowi. W stosunku do różnorodności i odmienności wyraźna jest tolerancja ambiwalencji, pewnego rozproszenia i hybrydyczności tożsamości oraz wpływ szerszych procesów kontynentalnych i globalnych:

Chciałabym, żeby to było takie zespolenie dwóch kultur, dwóch narodów. Dla mnie na przykład kosmopolityzm polega na tym, żeby zwiedzić inne kraje i z każdego kraju wyciągnąć coś dobrego (U 9).

Podstawowe struktury procesowe narracji młodzieży świadczą o indywidualizmie, są skoncentrowane na kreowaniu tożsamości indywidualnej. W tej perspektywie wybierane aspekty przynależności grupowej stają się elementami własnej narracji biograficznej, traktowanej jako indywidualny projekt, świadomie kreowany i podtrzymywany w trakcie życia. Werbalnym odbiciem dominujących schematów biograficznych, nastawionych przede wszystkim na indywidualny rozwój, jest posługiwanie się przede wszystkim kategorią JA. Zarówno kategorie MY, jak i ONI pojawiają się rzadko, odnoszą się do najbliższego otoczenia albo są rozproszone, związane z szerszymi strukturami, jak Unia Europejska lub wielokulturowość współczesnego świata.

3. Podsumowanie

Badanie narracji polskości pozwoliło na wyłonienie społecznych i biograficznych struktur procesowych, wspólnych większości narracji lub różnym jej grupom. Rdzeniem wszystkich narracji i najbardziej powszechnym we wszystkich grupach wiekowych społecznym procesem konstruowania i argumentowania polskości jest **zakorzenie w polskiej kulturze**. Obszar ten, nazwany przez Pawła Boskiego „kryterialnym” aspektem narodowej tożsamości, jest wspólny dla wszystkich grup wiekowych. Według Boskiego (1992: 182), utrzymywanie kontaktu z polską rzeczywistością symboliczną jest korzystne dla przystosowania do życia w obrębie innej kultury. Zmiany można zauważyć w stosunku do „korelatywnych” atrybutów polskości związanych z „naszymi specyficznymi wartościami”, stanowiącymi podstawę autostereotypu Polaka. W przekroju pokoleniowym zmniejsza się przywiązanie do aspektów korelatywnych tożsamości narodowej na rzecz wartości obywatelskich i międzykulturowych. Postawienie kultury w centrum definiowania własnej przynależności wyznacza stosunek do różnorodności. Ułatwia poszerzenie horyzontu kulturowego, otwarcie na inne kultury oraz akceptację różnorodności kulturowej.

Drugim, obok zakorzeniania w kulturze, wyraźnym procesem społecznego konstruowania polskiej tożsamości jest **zakorzenie w historii**. Zakorzenie narracji przedstawicieli wszystkich pokoleń w historii stanowi istotny rys charakterystyczny relacji kresowych, zidentyfikowany w badaniach polskich narracji wojennych (Czyżewski i in. 1996: 10). Zakorzenie narracji w historii wpływa na ich strukturę, która niezależnie od indywidualnej biografii jednostki, wpisuje się w pamięć wydarzeń historycznych, wspólną dla wszystkich, oraz polityczne i społeczne przemiany istotne dla przedstawicieli poszczególnych pokoleń. Dodatkowo, zakorzenie w historii daje dostęp do szerszego, niż własna życiowa perspektywa, repertuaru interpretacji własnej biografii.

Wydarzenia historyczne, które stawiały problem identyfikacji w centrum zainteresowania, związane są z kilkoma okresami i przełomami: II wojna światowa, powojenna zmiana granic (w której wyniku Wileńszczyzna znalazła się poza granicami Polski), okres sowieckiej dominacji, odzyskanie niepodległości przez Litwę oraz wejście Polski i Litwy do Unii Europejskiej.

Dla najstarszych badanych osób, ponad 50-letnich, które dzieciństwo i młodość spędziły w środowisku polskim, najczęściej w sielskiej atmosferze małej ojczyzny, wsi albo małego miasteczka, wojna i jej konsekwencje w postaci przesunięcia granic i decyzji o wyjeździe do Polski lub pozostaniu poza jej granicami, jest obecna w pamięci własnej i rodzinnej. Zagrożenie polskości w tym pokoleniu związane jest z pamięcią fizycznej eksterminacji polskiej ludności i wyniszczeniem warstwy inteligencji. Większość badanych nauczycieli reprezentuje inteligencję w pierwszym pokoleniu, która jako swoje zadanie przyjęła odbudowę tej warstwy polskiej społeczności na Litwie. Wśród nauczycieli i rodziców prawie połowa prezentuje integralny wzór polskości, stanowiący centralną kategorię identyfikacyjną. Doświadczenia większości życia spędzonego w epoce państw narodowych, opartych na silnych narodowo-państwowych tożsamościach i sięgających głęboko w przeszłość antagonizmach narodowych, konfliktowych interesach i rzeczywistych krzywdach, zastygły w kształcie „polskość to jest wszystko”. Wzór ten odwołuje się do tradycyjnego paradygmatu polskości i cechuje się przewagą ciągłości nad zmianą w zakresie mechanizmów adaptacyjnych do przemian społeczno-politycznych.

W latach radzieckiej dominacji zagrożenie polskości związane było z rusyfikacją i ateizacją oraz postępującą sowietyzacją życia społecznego i politycznego. Opresyjność systemu postawiła problem przetrwania w nowym środowisku państwowym i ustrojowym. W sytuacji życia w obrębie Związku Radzieckiego i braku kontaktów z macierzą, momentem najsilniejszej identyfikacji był związek z polską kulturą. Osoby, których czas dorastania i rozwoju drogi życiowej przypadł na ten okres, często podkreślają głęboki związek z polską kulturą symboliczną, a także z kulturą bycia, utożsamianą z polskim etosem.

Następnym przełomem był upadek imperium sowieckiego, transformacja ustrojowa i odrodzenie państwa litewskiego, które przyjęło określoną politykę wobec mniejszości, co znowu związane było z wyostreniem problematyki identyfikacji etnicznej, narodowej i kulturowej. Zakorzenie w kulturze w sytuacji dzielenia terytorium i życia w państwie narodowym w pozycji mniejszości utrzymało jako najważniejszą identyfikację z polską kulturą symboliczną. Jeśli czas ten przypadł na dojrzałe lata życia i działalności zawodowej, to napięcia tego okresu przedstawiane są w narracjach z dystansem, często w perspektywie długofalowych procesów historyczno-społecznych. Z kolei dla osób w średnim wieku przełom transformacji, jednocześnie ustrojowej, państwowej i narodowościowej, stanowił najistotniejszy punkt odniesienia w płaszczyźnie tożsamościowej. Przy padające na ten czas początki pracy zawodowej i społecznego zaangażowania

stawiały osobę w pozycji członka mniejszości i obywatela demokratycznego państwa. Nadaje to narracjom tego pokolenia dużą dynamikę. Wśród osób obecnie 30- i 40-letnich pojawiają się narracje akcentujące wybór tożsamości w reakcji na zmiany, jakie przyniosło życie w okresie przełomu politycznego i ekonomicznego. Konieczność przystosowania się do przemian, zmiana w statusie obywatela narodu państwowego na członka mniejszości oraz demokratyzacja życia społecznego – uwypukliły wątek wyboru i nowe obywatelskie źródła uprawomocnienia własnej tożsamości.

Dla uczniów i absolwentów wspólnym doświadczeniem pokoleniowym jest spędzenie całego życia w wolnym państwie litewskim oraz wstąpienie Polski i Litwy do Unii Europejskiej, zaś wydarzeniem przełomowym w indywidualnych biografjach, będącym zarazem doświadczeniem pokoleniowym, jest przekroczenie progu polskiej szkoły i wkroczenie w kulturę większości w wymiarze instytucjonalnym, poprzez podjęcie studiów na litewskich uczelniach. Wśród studentów i absolwentów pojawiają się narracje świadczące o kryzysie lub rozproszeniu tożsamości. Inną drogą interpretacji, tłumaczącą pojawienie się tej kategorii, jest wpływ globalnych procesów dokonujących przesunięcia w obrębie tożsamości ku indywidualizmowi oraz zwiększających tolerancję ambiwalencji, w efekcie czego tożsamość staje się indywidualnym projektem, hybrydyczną strukturą podlegającą zmianom.

Biograficzna potrzeba narracji (*biographical necessity*) zdefiniowana została przez Gabrielle Rosenthal jako gotowość do opowiadania o własnym życiu. Zależy ona od różnych czynników, z których część wynika z indywidualnych doświadczeń osoby, częściowo zaś jest uwarunkowana postrzeganiem swojej roli jako członka grupy w procesie konstruowania zbiorowej identyfikacji. Osoba jest gotowa opowiedzieć historię swojego życia wtedy, kiedy ma przekonanie o sensie podjętego wysiłku zarówno dla niej samej, jak i dla słuchacza.

Wszystkie osoby poproszone o udzielenie wywiadu wyrażały zgodę i prezentowały wysoką gotowość opowiadania o własnym życiu. Poświęcały niekiedy kilka godzin swego czasu, z życzliwością odnosiły się do procedury badawczej, szeroko prezentowały swoje doświadczenia i wyrażały zgodę na użycie ich do celów badawczych. Wszyscy przychodzili na umówione spotkania z odległych nieraz miejsc, a osoba, która nie mogła przyjść, przysłała w zastępstwie kogoś innego. Te zachowania, będące zapewne również wyrazem gościnności, świadczą o wysokiej potrzebie narracji, uruchomionej przez przedmiot badania.

Z czego wynika tak wysoki poziom potrzeby narracji o polskości wśród Polaków na Litwie? Analiza komentarzy argumentacyjnych i teoretycznych ujawnia problematyczność i niejednoznaczność polskiej przynależności, która generuje wysoką potrzebę biograficznej narracyjności. Wielokrotna, można powiedzieć permanentna, konieczność uprawomocnienia własnej tożsamości, powszechne doświadczenie odmowy uznania, podporządkowania i dyskryminacji, a także odpowiedniego do nich oporu, domagają się opowiedzenia. Rozmowa

z zainteresowaną ich losami osobą z Polski była okazją do pokazania własnych historii na tle zbiorowego doświadczenia polskiej społeczności na Litwie. Wiązała się z możliwością przekazania unikalnego, nieznanego w Polsce kształtu polskości. Wysoka motywacja do narracji podyktowana była potrzebą uznania indywidualnych i zbiorowych wysiłków, jakich wymagało przetrwanie polskości.

Problematyka polskości na Litwie odznacza się wysokim stopniem narracyjności, czyli podatności danych biograficznych na opowiadanie. Dynamiczny charakter narracji, obfitość zdarzeń, wielorakość kontekstów są odbiciem skomplikowanej historii społeczno-politycznej tych terenów. Opisane wcześniej odniesienia do przełomów ustrojowych i społecznych wyznaczały konieczność dostosowania i rozwoju biograficznych schematów działania do zmian zewnętrznych, konieczność uruchomienia nowych schematów lub zintegrowania biograficznych przełomów.

Spoleczna funkcja narracji dotyczy zjawiska polegającego na tym, że tworzeniu narracji towarzyszy zwykle konstruowanie sposobów ich interpretacji. Funkcja ta wyrażana jest na różne sposoby, poprzez komentarze historyczne, historie w tle (na temat tych, którzy po wojnie wybrali inną drogę i wyjechali do Polski), komentarze teoretyczne (dotyczące pochodzenia Polaków żyjących na Litwie) i komentarze argumentacyjne na rzecz własnych wyborów życiowych.

W trakcie analizy materiału badawczego udało się wyróżnić kolektywne, swoiste dla badanej grupy, wysiłki zmierzające do nadania własnej biografii cech zrozumiałych we wspólnie podzielanym uniwersum symbolicznym – na użytek innych. Społeczne funkcje narracji polskości na Litwie związane są z przekazem skierowanym do różnych odbiorców: do członków własnej wspólnoty, poddanej specyficznym doświadczeniom; do członków społeczeństwa żyjącego w Polsce; a także w stosunku do przedstawicieli dominującej kultury, którzy są źródłem trudnych doświadczeń odmowy uznania lub marginalizacji.

Z zebranych wypowiedzi wyłaniają się następujące funkcje narracji polskości na Litwie:

1. Afirmacja własnej tożsamości poprzez podzielenie się swoim unikalnym doświadczeniem, a także uznanie specyficznych wartości. Przekazanie doświadczenia, które jest nieznanne Polakom mieszkającym w Polsce, i przybliżenie fenomenu, jakim jest istnienie polskich szkół na Litwie.

1. Uznanie odrębnego kształtu tożsamości, autochtonicznego, innego niż w Polsce, niemniej również zasługującego na akceptację.

2. Troska o przetrwanie polskości, adresowana zarówno do członków własnej społeczności, jak i do litewskiej większości, której polityka edukacyjna ma ogromny wpływ na stan polskiej oświaty na Litwie, oraz do strony polskiej, której poparcie widziane jest jako niezbędne dla przetrwania.

Narracje członków społeczności polskich szkół na Litwie tworzą mozaikę wzorów polskości, których wspólnym rdzeniem jest zakorzenienie w kulturze i historii. Oba te czynniki stanowią szeroką gamę interpretacyjną własnych losów,

co skutkuje bogactwem indywidualnych schematów biograficznych, zróżnicowanym spojrzeniem na instytucjonalne wzorce regulujące zachowania i biograficzne metamorfozy. Opisane wzory polskości pokazują jej przemiany na przestrzeni kilku dziesięcioleci, pod wpływem bezpośrednich wydarzeń społecznych i politycznych oraz szerszych procesów cywilizacyjnych.

Bibliografia

- Alheit P. (2006), *Biografia i mentalność. Narracyjne badanie relacji pokoleniowych w Niemczech Wschodnich, Polsce i Czechach*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja”, nr 3.
- Bardach J. (1988), *O świadomości narodowej Polaków na Litwie i Białorusi w XIX–XX wieku*, [w:] Wrzesiński W. (red.), *Między Polską etniczną a historyczną*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Bauman Z. (1994), *Dwa szkice o moralności ponowoczesnej*, Warszawa: Instytut Kultury.
- Bokszański Z. (2003), *Tożsamości zbiorowe*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Boski P. (1992), *O byciu Polakiem na obczyźnie*, [w:] Boski P., Jarymowicz M., Malewska-Peyre H., *Tożsamość a odmienność kulturowa*, Warszawa: Instytut Psychologii PAN.
- Czyżewski M., Piotrowski A., Rokuszewska-Pawełek A. (red.) (1996), *Biografia a tożsamość narodowa*, Łódź: Katedra Socjologii Kultury UŁ.
- Dyczewski L. (1995), *Kultura polska w procesie przemian*, Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Erikson E. (2004), *Tożsamość a cykl życia*, Poznań: Zysk i S-ka.
- Habermas J. (1993), *Obywatelstwo a tożsamość narodowa*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- Janion M. (2000), *Do Europy tak, ale razem z naszymi umarłymi*, Warszawa: Wydawnictwo Sic!.
- Każmierska K. (1996), *Konstruowanie narracji o doświadczeniu wojennej biografii*, [w:] Czyżewski M., Piotrowski A., Rokuszewska-Pawełek A. (red.), *Biografia a tożsamość narodowa*, Łódź: Katedra Socjologii Kultury UŁ.
- Koseła K. (2003), *Polak i katolik, spleciona tożsamość*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- Lewowicki T. (1995), *Problemy tożsamości narodowej – w poszukiwaniu sposobów uogólnionych ujęć kwestii poczucia tożsamości i zachowań z tym poczuciem związanych*, [w:] Urlińska M. (red.), *Edukacja a tożsamość etniczna*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Mendel M. (2001), *Edukacja społeczna*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Niewiara A. (2009), *Kształty polskiej tożsamości. Potoczny dyskurs narodowy w perspektywie etnolingwistycznej (XVI–XX w.)*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Nowicka E. (2000), *Polacy czy cudzoziemcy*, Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”.
- Nowicka E., Łodziński S. (1998), *U progu otwartego świata*, Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”.
- Parfieniuk I. (2006), *Nauczyciel w sytuacji dialogu kultur*, Białystok: Wydawnictwo Trans Humana.
- Schütze F. (1997), *Trajektoria cierpienia jako przedmiot badań socjologii interpretatywnej*, „Studia Socjologiczne”, t. 144 (1).
- Sobecki M. (2007), *Kultura symboliczna a tożsamość : studium tożsamości kulturowej Polaków na Grodzieńszczyźnie z perspektywy edukacji międzykulturowej*, Białystok: Wydawnictwo Trans Humana.

- Szerłaż A. (2005), Narodowościowe zróżnicowanie litewskiej oświaty pod koniec XX wieku, [w:] Szerłaż A. (red.), *Wymiary współczesnej edukacji na Litwie*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Szpociński A. (2006), *Formy przeszłości a komunikacja społeczna*, [w:] Szpociński A., Kwiatkowski P., *Przeszłość jako przedmiot przekazu*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Turowski J. (1996) *Naród jako wspólnota ideologiczno-kulturowa*, [w:] *Wprowadzenie do pedagogiki*, Jaworska T., Leppert R. (wybór), Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Urlińska M. (red.) (1995), *Edukacja a tożsamość etniczna*, Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Venclova T. (1995), *Litwo, ojczyzno nasza*, [w:] Traba R. (red.), *Tematy polsko-litewskie*, Olsztyn: Wspólnota Kulturowa Borussia.

Dorota Jaworska-Matys

BIOGRAPHIES OF POLES IN LITHUANIA – A SENSE OF NATIONAL IDENTITY IN THE NARRATIVES OF THE COMMUNITY OF POLISH SCHOOLS

Summary. Description of communities of Polish schools in Lithuania, in the light of the narrative of its members reveals a complex picture of local strategies and techniques for the construction of national identity on the Lithuanian border culture. Analysis of the research material is focused on restoring the diversity of discourse on national identity and the description phenomena of its acquisition, presentation and argumentation. These patterns of identification: “Polishness is everything to me”, “Polishness is Polish culture”, “Polishness is freedom of choice”, “Polishness – I do not know...” shows the changes in the space of a few decades, under the influence of social and political events and wider cultural processes. Social functions of Polish narratives in Lithuania are associated with the message addressed to different audiences: members of own community, the majority of Lithuanian and Polish state. These relate to the recognition of a distinct indigenous form of Polishness in Lithuania and concern for its survival.

Key words: sense of national identity, patterns of Polishness, social function of narrative.